Nowa historiografia a konflikt izraelsko-palestyński: analiza w odniesieniu do książki Avi Shlaima Israel and Palestine Reappraisals Revisions Refutations

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Artykuł analizuje konflikt izraelsko-palestyński nie tylko jako spór terytorialny, ale przede wszystkim jako walkę o język pamięci i narrację historyczną. Autor zestawia żydowską wizję odzyskania samostanowienia z palestyńską traumą Nakby, wskazując na rolę bezpieczeństwa ontologicznego w budowaniu tożsamości narodowych. Kluczowym punktem analizy jest nurt „nowej historiografii" reprezentowany m.in. przez Avi Shlaima i Benny'ego Morrisa. Dzięki tzw. archiwa Turyn – dostępowi do odtajnionych dokumentów – badacze ci podważyli oficjalne mity założycielskie państwa Izrael, zastępując narrację o nieuchronności analizą konkretnych decyzji politycznych. Tekst podkreśla epistemologiczną wagę archiwów, jednocześnie ostrzegając przed traktowaniem dokumentów urzędowych jako jedynego, obiektywnego źródła prawdy.

The article analyzes the Israeli-Palestinian conflict not only as a territorial dispute, but primarily as a struggle over the language of memory and historical narrative. The author juxtaposes the Jewish vision of regaining self-determination with the Palestinian trauma of the Nakba, pointing to the role of ontological security in building national identities. A key point of the analysis is the 'new historiography' movement represented by figures such as Avi Shlaim and Benny Morris. Thanks to access to declassified documents—the so-called archives—these researchers have challenged the official founding myths of the State of Israel, replacing the narrative of inevitability with an analysis of specific political decisions. The text emphasizes the epistemological importance of archives while simultaneously warning against treating official documents as the sole, objective source of truth.

Artykuł stanowi krytyczną analizę konfliktu izraelsko-palestyńskiego, traktowanego nie jako odwieczny spór religijny, lecz jako produkt nowoczesnych procesów narodowych i instytucjonalnych. Autor stawia tezę, że u źródeł obecnego impasu leży splot imperialnych błędów Wielkiej Brytanii (m.in. deklaracja Balfoura), głębokich asymetrii w dostępie do struktur władzy oraz wzajemnie zderzających się traum historycznych – Holocaustu i Nakby. Kluczowym elementem wywodu jest przywołanie „nowej historiografii", która poprzez analizę archiwalną dąży do zastąpienia narodowych mitów o „historycznej nieuchronności" badaniem konkretnych decyzji politycznych i utraconych alternatyw. Tekst argumentuje, że przejście od emocjonalnej pamięci zbiorowej do chłodnej analizy struktur i zależności od ścieżki (path dependence) jest jedynym sposobem na przywrócenie kategorii odpowiedzialności w tym sporze. Tym samym autor sugeruje, że zrozumienie mechanizmów, które uczyniły konflikt „łatwiejszym" do kontynuowania niż do rozwiązania, jest niezbędne, by wyjść poza błędne koło dylematu bezpieczeństwa.

SŁOWA KLUCZOWE

nowa historiografia | konflikt izraelsko-palestyński | Avi Shlaim | Nakba | bezpieczeństwo ontologiczne | archival turn | deklaracja Balfoura | asymetria instytucjonalna | dylemat bezpieczeństwa | competitive victimhood | zależność od ścieżki | syjonizm | pamięć zbiorowa | rewizjonizm historyczny | orientalizm Edwarda Saida

Konflikt o ziemię i język pamięci

IZRAEL I PALESTYNA. WOJNA O ZIEMIĘ, PAMIĘĆ I PRAWDĘ. Konflikt izraelsko-palestyński należy do tych problemów współczesności, których nie sposób zrozumieć, zaczynając analizę od ostatniej wojny, zamachu czy rezolucji ONZ, bądź najnowszej wypowiedzi premiera. Każde z tych wydarzeń zostaje natychmiast włączone w znacznie starszą strukturę znaczeń, w której przeszłość nie jest zamkniętym archiwum, lecz aktywnym zasobem politycznym. Rok 1948 oznacza dla większości żydowskich Izraelczyków odzyskanie politycznego samostanowienia po stuleciach prześladowań, których kulminacją była Zagłada; dla Palestyńczyków jest Nakbą – katastrofą oznaczającą rozpad społeczeństwa oraz utratę domów, ziemi i ciągłości politycznej. Rok 1967 można interpretować jako zwycięstwo państwa zagrożonego przez wrogie otoczenie lub jako

początek trwającej dekady okupacji. Mur może być barierą antyterrorystyczną albo materialnym znakiem zawłaszczenia przestrzeni, a osiedle – wspólnotą mieszkaniową i realizacją religijnego prawa do ziemi bądź instrumentem kolonizacji.

Nawet słowo „pokój" nie jest semantycznie neutralne: dla jednej strony oznacza bezpieczeństwo i uznanie, dla drugiej – zakończenie okupacji i odzyskanie suwerenności. Konflikt toczy się więc jednocześnie o ziemię oraz o język, którym ziemię tę opisuje się jako własną.

Od narodowych mitów do krytycznej analizy archiwów

Maurice Halbwachs, tworząc socjologiczną teorię pamięci zbiorowej, zauważył, że wspólnoty nie przechowują przeszłości w sposób linearny, jak archiwum przechowuje dokument. Rekonstruują ją raczej z perspektywy aktualnych potrzeb grupy. Jan i Aleida Assmannowie rozszerzyli tę intuicję, wykazując, że społeczeństwa utrzymują swoją ciągłość dzięki pamięci kulturowej: rytuałom, pomnikom, podręcznikom, nazwom ulic, świętom, muzeom, tekstom kanonicznym i publicznym ceremoniom żałoby.

Konflikt izraelsko-palestyński dostarcza niemal laboratoryjnego przykładu tego mechanizmu. Żydowska pamięć wygnania, pogromów, Szoah i wojny o przetrwanie oraz palestyńska pamięć wywłaszczenia, uchodźstwa, okupacji i codziennego podporządkowania nie są jedynie sumą wspomnień jednostek, lecz tworzą instytucjonalne systemy interpretacji świata. W takich warunkach pamięć staje się elementem bezpieczeństwa grupowego: zakwestionowanie narodowej narracji bywa odbierane nie jako zwykła korekta historyczna, lecz jako zamach na moralne prawo wspólnoty do istnienia. Zjawisko to można analizować również przez pryzmat teorii „bezpieczeństwa ontologicznego", rozwijanej w socjologii i stosunkach międzynarodowych. Jednostki i zbiorowości potrzebują bowiem nie tylko ochrony fizycznej, ale i stabilnej odpowiedzi na pytanie o własną tożsamość. Państwa budują narracje, w których ich powstanie, wojny, granice i przeciwnicy układają się w spójną historię. Izraelska doktryna ein breira – przekonanie, że w kluczowych momentach dziejowych „nie było alternatywy" – jawi się w tym świetle jako coś więcej niż twierdzenie o sytuacji wojskowej. Jest strukturą moralną: jeśli nie było alternatywy, to nie było też rzeczywistego wyboru, a brak wyboru znacząco zawęża przestrzeń odpowiedzialności.

Właśnie ten punkt stał się celem ataku izraelskiej „nowej historiografii". Książka Shlaima eksponuje jej znaczenie jako próby zastąpienia narracji nieuchronności analizą konkretnych decyzji, alternatyw i utraconych możliwości. Nurt ten, który wyłonił się w Izraelu pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku, nie był zwartą szkołą z jednym manifestem czy jednolitym programem politycznym. Nazwa ta objęła badaczy tak różnych jak Benny Morris, Avi Shlaim, Ilan Pappé czy

Simha Flapan. Łączyła ich przede wszystkim gotowość do rewizji heroicznej wersji początków państwa oraz wykorzystanie coraz szerzej dostępnych zasobów archiwalnych. Sam Shlaim określał powstanie tego nurtu jako istotną cezurę w izraelskiej debacie nad rokiem 1948, wskazując Morrisa, Pappégo, Flapana i siebie jako przedstawicieli pokolenia rewizjonistycznego. Przełom ten można określić mianem archival turn: momentu, w którym odtajnione dokumenty brytyjskie i izraelskie pozwoliły skonfrontować pamięć państwową z zapisami własnej administracji i dyplomacji.

Znaczenie tego procesu ma charakter epistemologiczny. Archiwum nie jest jednak maszyną produkującą niepodważalną prawdę. Dokument urzędowy sam w sobie pozostaje wytworem instytucji – posiada autora, cel, adresata i język właściwy administracji, która go stworzyła. Raport wywiadu może być błędny; protokół posiedzenia może pomijać nieformalne ustalenia; generał może racjonalizować decyzję podjętą w chaosie; polityk może pisać inaczej w dzienniku, inaczej do współpracownika, a jeszcze inaczej przemawiać publicznie.

Michel Foucault zwracał uwagę, że wiedza i władza nie funkcjonują jako dwa odrębne światy: instytucje produkują kategorie, dzięki którym rzeczywistość staje się widzialna i administracyjnie uchwytna. Z perspektywy historycznej oznacza to, że także dokument musi być przesłuchiwany. Archiwum może obalić mit, ale może również przejąć uprzedzenia urzędnika, który sporządził zapis. Dlatego nowej historiografii nie należy przedstawiać jako momentu, w którym „propaganda się skończyła, a zaczęła prawda". Byłaby to kolejna mitologia, tyle że o przeciwnym znaku.

Efraim Karsh wystąpił przeciwko Shlaimowi, Morrisowi i Pappému, zarzucając im selektywność materiału oraz nadinterpretację źródeł. Z drugiej strony Nur Masalha krytykował nowych historyków za to, że nawet rewidując syjonistyczną narrację, pozostają w dużej mierze wewnątrz izraelskiego porządku archiwalnego, zbyt mało miejsca poświęcając palestyńskiemu doświadczeniu, pamięci oralnej i relacji między produkcją wiedzy a strukturą władzy. Sam spór o „nowych historyków" potwierdza fundamentalną zasadę metodologiczną: rewizjonizm nie jest przeciwieństwem nauki. Jest naturalnym mechanizmem pracy historyka, pod warunkiem że podlega takiej samej krytyce źródeł, jak narracja, którą kwestionuje.

Historiografia konfliktu przypomina zatem raczej model nauki opisany przez Thomasa Kuhna niż proste gromadzenie faktów. Paradygmat nie polega bowiem tylko na posiadaniu określonych informacji; określa on również to, które pytania uznajemy za rozsądne, które źródła za wiarygodne i jakie wyjaśnienia przyjmujemy za naturalne.

Instytucjonalna asymetria jako fundament konfliktu

W klasycznej izraelskiej narracji pytano przede wszystkim o to, jak młode państwo zdołało obronić się przed arabską inwazją. Nowi historycy zaczęli równolegle pytać o rzeczywisty stosunek sił, politykę poszczególnych państw arabskich oraz los ludności palestyńskiej i zakres, w jakim jej masowe uchodźstwo było następstwem działań izraelskich. Palestyńska historiografia stawiała z kolei inne pytanie: dlaczego historię miejscowej ludności tak długo rekonstruowano głównie na podstawie dokumentów instytucji, które uczestniczyły w jej politycznym podporządkowaniu? Zmiana pytania potrafi być w nauce równie rewolucyjna, co odkrycie nowego dokumentu.

Rok 1948 należy analizować jako konflikt przynajmniej trzech porządków poznawczych. Pierwszym jest izraelska wojna o niepodległość – doświadczenie państwotwórcze społeczeństwa żydowskiego, którego świadomość ukształtował europejski antysemityzm, Szoah, ograniczenia migracyjne i poczucie egzystencjalnego zagrożenia. Drugim jest palestyńska Nakba – rozpad własnego społeczeństwa, ucieczki, wypędzenia, utrata miejscowości i narodziny wielopokoleniowego problemu uchodźczego. Trzecim jest poziom analityczny, który nie powinien całkowicie utożsamiać się z żadnym z dwóch pierwszych.

Historia naukowa nie ma obowiązku wybierać między prawdziwością żydowskiej traumy a prawdziwością palestyńskiej traumy. Obie mogą być historycznie realne, choć nie wynika z tego równość sprawstwa, władzy ani odpowiedzialności w konkretnych wydarzeniach. Asymetria cierpienia nie może być ustalana z góry przez tożsamość badacza; musi wynikać z analizy określonych procesów.

Przydatna okazuje się koncepcja Benedicta Andersona, według którego naród jest „wspólnotą wyobrażoną” – nie w sensie fikcji, lecz wspólnoty, której członkowie nigdy nie poznają większości pozostałych osób, a mimo to postrzegają siebie jako część jednego „my”. Zarówno nowoczesny syjonizm, jak i palestyński nacjonalizm powstawały w epoce wielkiego przyspieszenia nacjonalizmów. Dlatego przedstawianie konfliktu jako odwiecznej walki Żydów i Arabów o tę samą ziemię zaciemnia jego rzeczywistą genezę. Religijne związki z Jerozolimą, Hebronem czy Wzgórzem Świątynnym są bardzo stare, lecz masowa polityka narodowa, państwo narodowe, nowoczesna administracja, spis ludności, paszport, granica i suwerenność terytorialna to twory nowoczesności. Konflikt religijny i konflikt narodowy mogą się przenikać, ale nie są tym samym. Dopiero w XX wieku starożytne symbole zostały w pełni włączone do technologii współczesnego państwa i masowej polityki. To rozróżnienie pozwala inaczej spojrzeć na deklarację Balfoura z 2 listopada 1917 roku. Dokument był krótki, lecz jego konsekwencje okazały się długofalowe.

Brytyjski rząd popierał ustanowienie w Palestynie „national home” dla narodu żydowskiego, zastrzegając jednocześnie ochronę praw cywilnych i religijnych istniejących tam społeczności nieżydowskich oraz praw Żydów w innych państwach. Oryginalny dokument wraz z jego oficjalnym pochodzeniem archiwalnym jest zachowany w British Library; ta sama deklaracja została następnie włączona do konstrukcji mandatu palestyńskiego. Semantyczna asymetria jest uderzająca.

Żydzi występują w deklaracji jako podmiot projektu narodowego, natomiast miejscowa większość zostaje opisana nie jako naród arabski czy palestyński, lecz jako „nieżydowskie społeczności”, którym gwarantuje się prawa cywilne i religijne, bez wspomnienia o analogicznym prawie politycznym lub narodowym.

Nie oznacza to jednak, że z samego brzmienia deklaracji można mechanicznie wyprowadzić całą późniejszą historię. Byłby to błąd teleologiczny: znając finał historii, łatwo nadać każdej wcześniejszej decyzji rangę koniecznej przyczyny późniejszego skutku. Znaczenie Balfoura polega raczej na stworzeniu instytucjonalnej asymetrii celów. Imperium zobowiązało się wspierać narodowy projekt jednej zbiorowości na terytorium zamieszkanym w ogromnej większości przez inną ludność, deklarując jednocześnie ochronę tej drugiej jedynie na poziomie cywilnym i religijnym. Mandat Ligi Narodów z 1922 roku tę logikę zinstytucjonalizował: art. 2 zobowiązywał władzę mandatową do tworzenia warunków sprzyjających żydowskiej siedzibie narodowej, art. 4 przewidywał szczególną rolę Agencji Żydowskiej, a art. 6 nakazywał ułatwianie żydowskiej imigracji i osadnictwa, przy równoczesnym obowiązku ochrony praw pozostałej ludności. Z punktu widzenia teorii instytucjonalnej powstała konstrukcja o kluczowym znaczeniu. Douglass North definiował instytucje jako reguły gry kształtujące bodźce i możliwości uczestników życia społecznego. Mandat nie był więc wyłącznie administracyjnym „opakowaniem” istniejącego wcześniej konfliktu; on sam modyfikował układ możliwości politycznych.

Organizacja syjonistyczna uzyskała uznane kanały współpracy z administracją i możliwość rozwijania quasi-państwowych struktur, podczas gdy społeczność arabska, mimo przewagi demograficznej, nie otrzymała równoważnej instytucji narodowej wpisanej w architekturę mandatu. Nie trzeba zakładać tajnego brytyjskiego planu późniejszego wysiedlenia Palestyńczyków. Wystarczy dostrzec różnicę instytucjonalną: dwie społeczności wchodziły w epokę masowego nacjonalizmu z odmiennym dostępem do uznania, organizacji i patronatu mocarstwa. Oficjalne dane mandatowe dobrze obrazują materialny kontekst tej asymetrii.

Spis z 1922 roku wykazywał około 752 tysięcy mieszkańców Palestyny: około 589 tysięcy muzułmanów, niespełna 84 tysiące Żydów, około 71 tysięcy chrześcijan i kilka tysięcy osób zaliczanych do innych kategorii. W kolejnych latach udział ludności żydowskiej szybko wzrastał;

szacunki z 1937 roku mówiły już o około 386 tysiącach Żydów wobec około 876 tysięcy muzułmanów i około 110 tysięcy chrześcijan.

Imperialna wieloprzyczynowość i asymetria sprawczości Brytyjczyków

Demografia nie rozstrzyga oczywiście praw politycznych – większość liczebna sama w sobie nie daje monopolu na ziemię ani suwerenność – lecz pozwala zrozumieć, jak Palestyńczycy postrzegali brytyjską politykę. Z perspektywy miejscowej większości nie była to abstrakcyjna dyskusja o europejskim antysemityzmie, lecz proces, w którym zewnętrzne imperium wspierało instytucjonalny rozwój konkurencyjnego projektu narodowego na terytorium uznawanym przez ludność arabską za własną ojczyznę. Książka idzie dalej, interpretując deklarację Balfoura jako jeden z zasadniczych błędów imperialnych Wielkiej Brytanii. Przywołuje krytykę Edwina Montagu, lorda Curzona i Johna Chancellora oraz późniejszą, paradoksalną formułę Arthura Koestlera, według której jedno państwo obiecało ziemię zamieszkaną przez jedną społeczność jeszcze innemu narodowi. Perspektywę tę należy zachować, choć wymaga ona poszerzenia; brytyjskiej decyzji nie można bowiem redukować do jednej motywacji.

Politykę mocarstwa kształtowały równocześnie strategiczne kalkulacje wojenne, interesy imperialne i rywalizacja o Bliski Wschód, a także wyobrażenia dotyczące wpływów światowego żydostwa, chrześcijański syjonizm części elit, osobiste przekonania polityków oraz próba zaprojektowania ładu po spodziewanym rozpadzie Imperium Osmańskiego. To właśnie ta wieloprzyczynowość chroni analizę przed przekształceniem uzasadnionej krytyki imperializmu w teorię jednej intencji. Szczególnej ostrożności wymaga kwestia antysemickich stereotypów obecnych w myśleniu części brytyjskich elit. Rekonstruując argumentację Shlaima i Toma Segeva, materiał mocno akcentuje przekonanie o rzekomej ponadnarodowej potędze Żydów jako jeden z elementów kalkulacji Londynu. Historycznie możliwe jest – i w szerszym kontekście europejskim dobrze udokumentowane – że filosemityzm polityczny współistniał w tej samej mentalności z antysemityzmem. Można było jednocześnie podziwiać „żydowską energię", przypisywać Żydom fantastycznie przesadzoną zdolność wpływania na politykę światową i popierać ich emigrację do Palestyny. Zjawisko to pokazuje, dlaczego prosty podział na postawy „prożydowskie" i „antyżydowskie" bywa zwodniczy: ideologia może wspierać projekt polityczny danej grupy, posługując się równocześnie stereotypem wobec niej samej.

Jeszcze szerszego kontekstu wymaga brytyjska polityka lat 1915–1917. W pamięci arabskiej szczególne znaczenie zyskało zestawienie korespondencji Husajn-McMahon, tajnego układu Sykes-

Picot i deklaracji Balfoura. Książka ujmuje tę sekwencję jako „triadę zdrady”: Arabowie otrzymali obietnice niepodległości, podczas gdy Londyn i Paryż potajemnie negocjowały podział stref wpływów, a następnie Wielka Brytania zobowiązała się wspierać żydowską siedzibę narodową. Z perspektywy historii dyplomacji należy jednak odróżnić moralną wymowę tej sekwencji od sporów o precyzyjny zakres poszczególnych zobowiązań. Granice obiecywanego państwa arabskiego, status Palestyny w korespondencji McMahon-Husajn oraz prawny charakter tych dokumentów pozostawały przedmiotem późniejszych kontrowersji. Nie unieważnia to jednak szerszej konkluzji: imperium prowadziło kilka sprzecznych polityk wobec tego samego terytorium, ponieważ nie traktowało go jako istniejącej wspólnoty politycznej, lecz jako przestrzeń przyszłego ładu, który mocarstwa uważały się za uprawnione projektować. W tym miejscu teoria postkolonialna Edwarda Saida dostarcza narzędzi znacznie bardziej użytecznych niż samo moralne potępienie kolonializmu.

Orientalizm nie oznacza jedynie uprzedzenia wobec Arabów. To system wiedzy, w którym Zachód przyznaje sobie pozycję podmiotu opisującego, klasyfikującego i organizującego Wschód. Charakterystyczna dla tego porządku jest asymetria sprawczości: Europejczyk tworzy plan, a lokalna ludność staje się „problemem” wymagającym administracji.

Asymetria praw i paradoks konkurencyjnych traum

W deklaracji Balfoura widać to niemal na poziomie gramatycznym. Londyn działa, ruch syjonistyczny otrzymuje polityczną obietnicę, natomiast miejscowa większość pojawia się przede wszystkim jako zbiorowość, której określonych praw nie należy "naruszać". Różnica między prawem do bycia współautorem porządku a prawem do ochrony w systemie zaprojektowanym przez innych jest jedną z najważniejszych różnic politycznych XX wieku.

Nie powinno to jednak prowadzić do przeciwnego redukcjonizmu, w którym syjonizm opisuje się wyłącznie jako europejski projekt kolonialny, podobny do francuskiej Algierii czy brytyjskiej kolonizacji Afryki. Analogia kolonializmu osadniczego posiada dużą moc wyjaśniającą w analizie terytorium, migracji, ziemi, demografii oraz relacji między ludnością przybywającą a miejscową. Jednocześnie syjonizm wyrastał z rzeczywistego doświadczenia prześladowań Żydów, europejskiego nacjonalizmu, pogromów, rosyjskiego i środkowoeuropejskiego antysemityzmu oraz historyczno-religijnego związku z ziemią Izraela. Osadnik francuski w Algierii posiadał metropolię, do której mógł powrócić; żydowski uchodźca z Europy Wschodniej często nie posiadał bezpiecznej metropolii w ogóle. Nie unieważnia to palestyńskiego doświadczenia kolonizacji. Pokazuje raczej, że kategorie historyczne należy stosować analitycznie, a nie liturgicznie. Jedno zjawisko może być

ruchem narodowowyzwoleńczym z perspektywy jednej społeczności i kolonizacją osadniczą z perspektywy drugiej. W tym paradoksie kryje się szczególna tragiczność konfliktu.

Syjonizm odpowiadał na autentyczny problem bezpieczeństwa narodu żydowskiego, ale odpowiedź ta była realizowana na obszarze zamieszkanym przez inną społeczność, która nie była sprawcą europejskiego antysemityzmu. Edward Said później kondensował tę sprzeczność w formule Palestyńczyków jako "ofiar ofiar". Książka eksponuje tę kategorię jako próbę równoczesnego uznania Zagłady i Nakby, bez wykorzystywania jednego cierpienia do unieważnienia drugiego. Filozoficznie jest to stanowisko bardzo wymagające, ponieważ pamięć zbiorowa ma naturalną skłonność do moralnej monopolizacji cierpienia. Grupa dąży do tego, by jej trauma była nie tylko uznana, lecz by uznanie to potwierdziło również niewinność jej późniejszych działań. Historia nie daje takiej gwarancji.

Psychologia społeczna zna mechanizm "konkurencji ofiar" (competitive victimhood): wspólnoty uwikłane w długotrwały konflikt mogą rywalizować o status strony bardziej skrzywdzonej, gdyż zapewnia on zasób moralnej legitymizacji. Im silniej grupa postrzega własną traumę jako nieporównywalną, tym trudniej uznać cierpienie przeciwnika bez poczucia, że oznacza ono pomniejszenie własnej krzywdy. W konflikcie izraelsko-palestyńskim mechanizm ten jest szczególnie silny, ponieważ obie społeczności niosą prawdziwe, głębokie i transmitowane międzypokoleniowo historie cierpienia.

Trauma i asymetria jako mechanizmy dylematu bezpieczeństwa

Zadaniem nauki nie jest jednak zestawienie Holocaustu i Nakby na jednej wadze, by ogłosić wynik. Kategorie te odnoszą się do odmiennych wydarzeń, mechanizmów, skali oraz rodzajów odpowiedzialności. Ich zestawienie ma sens nie jako konkurs cierpienia, lecz jako analiza tego, w jaki sposób trauma historyczna kształtuje późniejsze zachowania polityczne. Z perspektywy teorii decyzji zbiorowych pojawia się tu dodatkowy problem: trauma nadaje priorytet najgorszemu z możliwych scenariuszy. Wspólnota, która interpretuje przeszłość jako pasmo niedoceniania zagrożeń, może – w ramach własnego modelu świata – racjonalnie preferować nadmierną reakcję zamiast ryzykować kolejną katastrofę. W izraelskiej kulturze strategicznej Holocaust, wojna 1948 roku, wojna Jom Kippur, terroryzm i późniejsze ataki zbudowały wielowarstwową pamięć ostrzegającą, że deklaracje przeciwnika należy traktować z najwyższą powagą. Z kolei dla Palestyńczyków Nakba, utrata ziemi, rok 1967, rozwój osiedli i kolejne doświadczenia

wywłaszczenia stworzyły przeciwstawną heurystykę: ustępstwo wobec silniejszego nie gwarantuje bezpieczeństwa, lecz często zwiastuje kolejną stratę.

Obie te heurystyki generują politykę, która utwierdza przeciwnika w jego lękach. Izraelskie działania podejmowane w imię bezpieczeństwa mogą pogłębiać palestyńskie przekonanie o permanentnej ekspansji; z kolei palestyńska przemoc, rozumiana jako opór, może wzmacniać izraelskie przekonanie, że kompromis lub wycofanie niosą ze sobą większe zagrożenie. Powstaje w ten sposób klasyczny security dilemma – dylemat bezpieczeństwa znany z teorii stosunków międzynarodowych, który operuje tu również poniżej poziomu relacji między suwerennymi państwami. Działanie zwiększające bezpieczeństwo jednej strony obniża je po stronie drugiej, prowokując reakcję, która rykoszetem uderza w pierwszego aktora. Problem ten staje się jeszcze bardziej złożony w warunkach asymetrii.

Izrael jest państwem z armią, instytucjami, gospodarką i rozległymi zdolnościami technologicznymi; Palestyńczycy przez dziesięciolecia pozostawali zbiorowością pozbawioną porównywalnej suwerenności. Nie oznacza to, że słabsza strona nie posiada sprawstwa lub nie może popełniać zbrodni. Oznacza jednak, że uproszczony model „dwóch równych stron, które powinny się porozumieć", niewystarczająco opisuje strukturę tego konfliktu. Asymetria starcia wymaga teorii asymetrycznej odpowiedzialności za narzędzia, którymi dysponuje każdy z aktorów. Nowa historiografia otworzyła właśnie tę przestrzeń analizy, kwestionując doktrynę historycznej nieuchronności. Jeśli decyzje Ben-Guriona, Abdullaha, brytyjskich urzędników, przywódców arabskich, dowódców Hagany, lokalnych palestyńskich elit i późniejszych rządów Izraela dopuszczały alternatywy, historia przestaje być opowieścią o losie, a staje się historią polityki. Książka silnie akcentuje tę zmianę: zamiast pytać wyłącznie, dlaczego Izrael zwyciężył w 1948 roku, należy badać, jakie decyzje doprowadziły do uchodźstwa Palestyńczyków, dlaczego nie powstało państwo palestyńskie, jakie były rzeczywiste cele państw arabskich i które możliwości powojennego porozumienia odrzucono. Nie wszystkie odpowiedzi udzielone przez Shlaima, Morrisa, Masalhę czy Pappégo okażą się w dalszej analizie jednakowo przekonujące – lecz to właśnie jest zaleta ich dorobku, a nie jego wada.

Od narodowych mitów do analizy struktur i zależności od ścieżki

Nauka historyczna rozwija się wtedy, gdy pytania przeżywają swoich pierwszych autorów.

Morris zakwestionował tradycyjną wersję dobrowolnego palestyńskiego exodusu, choć nie przyjął w pełni tezy o jednym, centralnie zaplanowanym programie wypędzenia. Masalha znacznie silniej eksponował wcześniejszą historię myślenia o „transferze", natomiast Pappé posunął interpretację najdalej, uznając wydarzenia 1948 roku za zorganizowaną czystkę etniczną. Sama książka zachowuje to rozróżnienie, co jest szczególnie cenne, gdyż pozwala nie zamieniać rewizjonizmu w jednolitą doktrynę.

W tym miejscu dochodzimy do zasady metodologicznej, która będzie prowadzić dalszą część artykułu. Nie będziemy pytać, która narodowa opowieść jest w całości „prawdziwa". Narracje narodowe nie są twierdzeniami, które można prosto oznaczyć jako prawdę lub fałsz; stanowią one selekcje faktów, doświadczeń i wartości, za pomocą których wspólnoty budują sens własnego istnienia. Można jednak badać prawdziwość poszczególnych twierdzeń, z których te narracje się składają.

Można ustalić, czy istniał rozkaz, ilu ludzi opuściło miejscowość, kto kontrolował drogę, jakie propozycje przedstawiono podczas negocjacji, co zapisano w protokole gabinetu i jak zmieniała się liczba mieszkańców. Tam, gdzie kończy się możliwość ustalenia faktu, zaczyna się uczciwie nazwana interpretacja. Tylko takie rozróżnienie chroni historię przed przekształceniem jej albo w państwową katechezę, albo w akt oskarżenia napisany przed zbadaniem materiału.

Przed rokiem 1948 działał już system, którego elementy można rozpoznać bez odwoływania się do późniejszej wiedzy: dwa rozwijające się nacjonalizmy, asymetryczne wsparcie instytucjonalne, brytyjski mandat obciążony sprzecznymi zobowiązaniami, szybko zmieniająca się demografia, konflikty o ziemię, odmienny stopień organizacji politycznej obu społeczności oraz europejski antysemityzm, który dramatycznie zwiększał presję migracyjną. Kolejnym katalizatorem stało się arabskie powstanie lat 1936-1939, którego brytyjskie stłumienie głęboko osłabiło palestyńskie struktury polityczne i wojskowe.

Książka nadaje temu wydarzeniu kluczowe znaczenie dla późniejszej asymetrii roku 1948. Wymaga ono odrębnej analizy, ponieważ konflikt 1948 roku nie rozpoczął się w próżni instytucjonalnej pomiędzy dwiema równie przygotowanymi wspólnotami. Jedna z nich przez poprzednie dekady budowała organizacje polityczne, gospodarcze, paramilitarne i administracyjne zdolne do stopniowego przejęcia funkcji państwa; druga wchodziła w decydujący moment XX wieku po doświadczeniu rebelii, represji, podziałów wewnętrznych oraz kryzysu własnego przywództwa. Tu właśnie kończy się możliwość traktowania deklaracji Balfoura jako pojedynczego aktu dyplomatycznego, a zaczyna historia struktury.

Między rokiem 1917 a 1948 sekwencja wydarzeń stopniowo przekształcała konflikt politycznych aspiracji w konflikt instytucji, terytoriów i demografii. W historii systemów społecznych działa zjawisko zależności od ścieżki – path dependence: raz podjęte decyzje nie determinują całkowicie przyszłości, ale zmieniają koszt i prawdopodobieństwo kolejnych wyborów. Balfour nie „spowodował" Nakby w prostym sensie przyczynowym. Mandat nie przesądził o wyniku wojny. Imigracja nie musiała zakończyć się wypędzeniem, a arabskie powstanie nie musiało uniemożliwić późniejszej państwowości palestyńskiej.

Odpowiedzialność polityczna zamiast determinizmu historycznego

Każdy kolejny etap zawężał pole dostępnych kompromisów i zwiększał koszt odwrotu od obranej ścieżki. Historia izraelsko-palestyńska pozostaje więc historią alternatyw, które stopniowo stawały się trudniejsze do realizacji, lecz niemal nigdy nie znikały całkowicie. To spostrzeżenie uderza w najbardziej komfortowy mit każdej strony konfliktu: przekonanie, że wszystko, co sama uczyniła, było reakcją wymuszoną, podczas gdy działania przeciwnika stanowiły swobodny wybór wynikający z jego natury. W rzeczywistości polityka operuje w przestrzeni ograniczeń, jednak ograniczenie nie jest tożsame z brakiem wyboru.

Imperium mogło wybrać inne modele mandatu. Przywódcy syjonistyczni mogli inaczej ważyć bezpieczeństwo i terytorium względem relacji z ludnością arabską. Elity arabskie mogły odmiennie reagować na syjonizm i brytyjską dominację, a państwa arabskie – współpracować zamiast rywalizować o pozostałości Palestyny. Przywódcy palestyńscy mieli przed sobą różne decyzje strategiczne. Późniejsze pokolenia, choć odziedziczyły skutki tych wyborów, nie odziedziczyły obowiązku ich powtarzania.

Nowa historiografia staje się w tym kontekście czymś więcej niż sporem akademików o przypisy – przywraca ona polityce kategorię odpowiedzialności. Jeśli w przeszłości istniały alternatywy, możliwe są one również w przyszłości. Historia nie daje jednak pocieszającej gwarancji, że zostaną one wybrane. Uczy raczej, że narody mogą przez dziesięciolecia interpretować każdy koszt jako argument za jego dalszym ponoszeniem; przyznanie bowiem, że obrana droga była błędna, oznaczałoby zakwestionowanie części własnej tożsamości.

Konflikt może reprodukować się nie dlatego, że jego rozwiązanie jest logicznie niemożliwe, lecz ponieważ jego trwanie staje się psychologicznie i instytucjonalnie łatwiejsze niż rewizja narodowego mitu.

Przejście do analizy roku 1948 wymaga odrzucenia dwóch równie zwodniczych skrótów. Nie był to ani cud narodzin niewinnego państwa otoczonego irracjonalną wrogością, ani prosty finał precyzyjnie zaprojektowanego planu, w którym wcześniejsze wydarzenia były jedynie etapami wykonania. Był to punkt krytyczny procesu, w którym projekt państwotwórczy jednej społeczności, rozpad imperium i słabość polityczna drugiej strony, interesy sąsiednich państw, międzynarodowa legitymizacja podziału oraz logika wojny zderzyły się w krótkim okresie wyjątkowej przemocy. Aby zrozumieć, dlaczego w 1948 roku jedni uzyskali państwo, a inni utracili ojczyznę, należy zejść z poziomu pamięci narodowej do poziomu wojska, instytucji, demografii i konkretnych decyzji.

Tak zaczyna się właściwa anatomia Nakby i izraelskiej wojny o niepodległość.

> Być może najtragiczniejszy aspekt tego sporu nie tkwi w braku logicznych rozwiązań, lecz w tym, że trwanie w konflikcie stało się dla obu stron bezpieczniejsze niż rewizja własnych mitów. Czy wspólnoty, których tożsamość została zbudowana na fundamencie traumy i poczuciu bycia ofiarą, są w stanie zaryzykować prawdę historyczną kosztem moralnego komfortu? Pozostaje pytanie, czy odwaga do przyznania się do błędów przeszłości może przeważyć nad instytucjonalnym nawykiem nienawiści.

Inspiracje

[1] "Israel and Palestine Reappraisals Revisions Refutations" Avi Shlaim

Avi Shlaim (ur. 31 października 1945 r.) jest urodzonym w Iraku brytyjsko-izraelskim historykiem i emerytowanym profesorem stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Oksfordzkim, a także emerytowanym członkiem St Antony's College w Oksfordzie. W 2006 roku został wybrany na członka Brytyjskiej Akademii. Shlaim jest powszechnie uznawany za jedną z czołowych postaci „Nowych Historiansów", wpływowej grupy izraelskich uczonych, którzy zakwestionowali i zrewidowali konwencjonalną izraelską historiografię dotyczącą wojny arabsko-izraelskiej z 1948 roku i późniejszego konfliktu arabsko-izraelskiego, wykorzystując odtajnione oficjalne archiwa. Jego badania koncentrują się głównie na historii dyplomacji Bliskiego Wschodu, brytyjskiej polityce imperialnej oraz dynamice arabsko-izraelskiego procesu pokojowego. Jego przełomowe prace obejmują wszechstronną krytyczną ocenę izraelskiej polityki zagranicznej, monarchii haszymidzkiej w Jordanii oraz tożsamości arabsko-żydowskiej.

Avi Shlaim *(born October 31, 1945) is an Iraqi-born British-Israeli historian and Emeritus Professor of International Relations at the University of Oxford, as well as an Emeritus Fellow of St Antony's College, Oxford. He was elected a Fellow of the British Academy in 2006. Shlaim is widely recognized as one of the leading figures of the 'New Historians,' an influential group of Israeli scholars who challenged and revised conventional Israeli historiography regarding the 1948 Arab-Israeli War and the subsequent Arab-Israeli conflict using declassified official archives. His scholarship focuses extensively on Middle Eastern diplomatic history, British imperial policy, and the dynamics of the Arab-Israeli peace process. His seminal works include comprehensive critical assessments of Israeli foreign policy, the Hashemite monarchy of Jordan, and Arab-Jewish identity.*

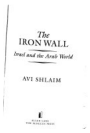
University of Oxford

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] "al-Ḥarb min ajl Filasṭīn: i'ādat kitābat tārīkh 1948"
Avi Shlaim

[2] **"The Iron Wall: Israel and the Arab World"**

Avi Shlaim

Allan Lane

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[3] **"Das kulturelle Gedächtnis Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen"**

Jan Assmann

C.H.Beck | ISBN: 9783406568442

[4] **"Egypt: theologie a zbožnost rané civilizace"**

Jan Assmann

ISBN: 9788072980529

[5] **"Monarchische Herrschaft im Altertum"**

Jan Assmann

Walter de Gruyter GmbH & Co KG | ISBN: 9783110461794

[6] **"Israel's Border Wars 1949–1956"**

Benny Morris

Oxford University Press | ISBN: 9780198278504

[7] **"al-Taṭhīr al-'irqī fī Filasṭīn"**

Ilan Pappé

[8] **"al-Taṭhīr al-'irqī fī Filasṭīn (Mu'assasat al-Dirāsāt alflsṭynyt-2022)"**

Ilan Pappé

[9] **"The Ethnic Cleansing of Palestine"**

Ilan Pappé

Oneworld Publications

[10] **"This is Not a Pipe"**

Michel Foucault

Univ of California Press | ISBN: 9780520353411

[11] **"The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978-79"**

Michel Foucault

Springer | ISBN: 9780230594180

[12] **"Eugene Rogan The Fall of the Ottomans – The Great War in the MiddleEast, 1914–1920 [Review]"**

Efraim Karsh

[13] **"Postcolonial Theory and the Arab-Israeli Conflict"**

Efraim Karsh

Routledge | ISBN: 9781317996392

[14] **"La struttura delle rivoluzioni scientifiche"**

Thomas Kuhn

ISBN: 9788806152055

[15] **"The Copernican Revolution"**

Thomas Kuhn

Harvard University Press | ISBN: 9780674417472

[16] **"Imagined Communities"**

Benedict Anderson

Verso | ISBN: 9780860915461

[17] **"Under Three Flags: Anarchism and the Anti-Colonial Imagination"**

Benedict Anderson

Verso | ISBN: 9781844670376

[18] **"Institutions, Institutional Change and Economic Performance"**

Douglass North

Cambridge University Press | ISBN: 9781139642965

[19] **"The Act of Creation"**

Arthur Koestler

Penguin (Non-Classics) | ISBN: 9780140191912

[20] **"The Sleepwalkers"**

Arthur Koestler

[21] **"The Ghost in the Machine"**

Arthur Koestler

[22] **"The Seventh Million: The Israelis and the Holocaust"**

Tom Segev

Macmillan + ORM | ISBN: 9780809085798

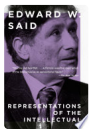
[23] **"Orientalism"**

Edward Said

Vintage | ISBN: 9780804153867

[24] **"Nationalism, Colonialism, and Literature"**

Edward Said

[25] **"Representations of the Intellectual"**

Edward Said

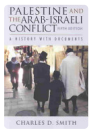
Vintage | ISBN: 9780307829627

[26] **"Youth and Conflict in Israel-Palestine"**

Victoria Biggs

2020 | Bloomsbury Publishing | ISBN: 9781838604912

[27] **"Palestine and the Arab-Israeli Conflict"**

Charles D. Smith

2004 | Bedford/st Martins | ISBN: 9780312404086

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] **"The Legendary Topography of the Gospels in the Holy Land. The Study of Collective Memory"**

Maurice Halbwachs

2022 | Sociology of Power | DOI: 10.22394/2074-0492-2022-1-144-150

Źródło

[2] **"»Ellas These. Trauma und Erinnerung in Zeruya Shalevs Roman Späte Familie«"**

Jan Assmann

2007 | Arbeit am Gedächtnis | DOI: 10.30965/9783846745342_020

Źródło

[3] **"Communicative and Cultural Memory"**

Jan Assmann

2008 | Cultural Memory Studies | DOI: 10.1515/9783110207262.2.109

Źródło

[4] **"Review of: Bernbeck, R., Hofmann, K. P. & Sommer, U. (eds.) (2017). Between Memory Sites and Memory Networks. New Archaeological and Historical Perspectives. Berlin: Edition Topoi"**

Jakob Schneider, J. Assmann

2020

Źródło

[5] **"Mnemohistory and cultural memory - essays in honour of Jan Assmann"**

F. Ebeling, J. Assmann

2018

Źródło

[6] **"Israel's Border Wars 1949-1956"**

Benny Morris

1993 | DOI: 10.1093/oso/9780198278504.001.0001

Źródło

[7] **"1948 and After: Israel and the Palestinians."**

Gregory S. Mahler, Benny Morris

1993 | The American Historical Review | DOI: 10.2307/2167187

Źródło

[8] **"Israel's Border Wars, 1949-1956: Arab Infiltration, Israeli Retaliation, and the Countdown to the Suez War"**

William B. Quandt, Benny Morris

1994 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20045982

Źródło

[9] **"Israeli Intransigence?: The Iron Wall: Israel and the Arab World . Avi Shlaim."**

Benny Morris

2000 | Journal of Palestine Studies | DOI: 10.1525/jps.2000.29.4.02p0089d

Źródło

[10] "The 1948 Ethnic Cleansing of Palestine"

Ilan Pappé

2006 | Journal of Palestine Studies | DOI: 10.1525/jps.2006.36.1.6

Źródło

[11] "The Making of the Arab-Israeli Conflict 1947-1951"

Ilan Pappé

1992 | I.B.Tauris eBooks | DOI: 10.5040/9780755608188

Źródło

[12] "A History of Modern Palestine: One Land, Two Peoples"

Ilan Pappé

2003

Źródło

[13] "A History of Modern Palestine"

Ilan Pappé

2006 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511992728

Źródło

[14] "The Birth of Israel: Myths and Realities"

Simha Flapan

1987 | Medical Entomology and Zoology

Źródło

[15] "Myth Six"

Simha Flapan

2026 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003743958-7

Źródło

[16] "Myth Seven"

Simha Flapan

2026 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003743958-8

Źródło

[17] "The Birth of Israel"

Simha Flapan

2026 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003743958

Źródło

[18] **"The archaeology of knowledge ; and, The discourse on language"**

Michel Foucault, Alan Sheridan

1972 | Medical Entomology and Zoology

Źródło

[19] **"The Gulf Conflict, 1990-1991: Diplomacy and War in the New World Order"**

William B. Quandt, Lawrence D. Freedman, Efraim Karsh

1993 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20045585

Źródło

[20] **"Saddam Hussein: A Political Biography"**

Efraim Karsh, Inari Rautsi

2017 | The SHAFR Guide Online | DOI: 10.1163/2468-1733_shafr_sim220040050

Źródło

[21] **"The Israeli–Palestinian conflict: a documentary record, 1967–1990"**

Efraim Karsh

1993 | International Affairs | DOI: 10.2307/2621692

Źródło

[22] **"Palestine Betrayed"**

Efraim Karsh

2010 | Yale University Press eBooks | DOI: 10.2307/j.ctt1npnkg

Źródło

[23] **"Expulsion of the Palestinians: The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought, 1882-1948"**

William B. Quandt, Nur Masalha

1993 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20045681

Źródło

[24] **"The Palestine Nakba: Decolonising History, Narrating the Subaltern, Reclaiming Memory"**

Nur Masalha

2012

Źródło

[25] **"A land without a people: Israel, transfer and the Palestinians 1949-96"**

Nur Masalha

1997

Źródło

[26] **"Settler-Colonialism, Memoricide and Indigenous Toponymic Memory: The Appropriation of Palestinian Place Names by the Israeli State"**

Nur Masalha

2015 | Journal of Holy Land and Palestine Studies | DOI: 10.3366/hlps.2015.0103

Źródło

[27] **"Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania."**

Benedict Anderson, Liisa H. Malkki

1996 | Contemporary Sociology A Journal of Reviews | DOI: 10.2307/2077253

Źródło

[28] **"Old State, New Society: Indonesia's New Order in Comparative Historical Perspective"**

Benedict Anderson

1983 | The Journal of Asian Studies | DOI: 10.2307/2055514

Źródło

[29] **"A Preliminary Analysis of the October 1, 1965, Coup in Indonesia"**

Benedict Anderson, Ruth T. McVey

1971 | Medical Entomology and Zoology

Źródło

[30] **"Studio D's Imagined Community: From Development (1974) to Realignment (1986-1990)"**

Elizabeth Anderson

1999 | Gendering the Nation | DOI: 10.3138/9781442675223-005

Źródło

[31] **"Introduction: Institutional Analysis and Economic History"**

DOUGLASS C. NORTH, Barry R. Weingast

2000 | The Journal of Economic History | DOI: 10.1017/s002205070000019x

Źródło

[32] "Law and economics in historical perspective"

DOUGLASS C. NORTH

2007 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9780203391327-10

Źródło

[33] "The violence trap: a political-economic approach to the problems of development"

Gary W. Cox, D. North, Barry R. Weingast

2019 | Journal of Public Finance and Public Choice | DOI: 10.2139/ssrn.2370622

Źródło

[34] "Constitutional and national development in India : Montagu-Chelmsford report"

Edwin Samuel Montagu, Frederic John Napier Thesiger Chelmsford

1981 | Ess Ess Publications eBooks

Źródło

[35] "Return to an order of the honourable the House of Commons, dated 2 July 1914;--for : return "relating to imperial revenue (collection and expenditure)(Great Britain and Ireland) for the year ending the 31st day of March 1914 (in continuation of Parliamentary paper, no. 199, of session 1913)"

Edwin Samuel Montagu

1914 | Medical Entomology and Zoology

Źródło

[36] "From Lord Monson 14 July [1728]"

Lady Mary Wortley Montagu

1966 | The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu, Vol. 2: 1721–1751 | DOI: 10.1093/oseo/instance.00053876

Źródło

[37] "From Lord Hervey 21/10 June 1740"

Lady Mary Wortley Montagu

1966 | The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu, Vol. 2: 1721–1751 | DOI: 10.1093/oseo/instance.00053974

Źródło

[38] "Interview mit Tom Segev: Der Historiker räumt mit dem zionistischen Gründungsmythos Israels auf"

Tom Śegev, Stefan Winkler

2016

Źródło

[39] **"One Palestine, Complete: Jews and Arabs Under the British Mandate"**

T. Segev

2000 | DOI: 10.2307/20050073

Źródło

[40] **"A View from Afar (Middle East)—An Interview with Edward Said"**

Edward W. Said

2020 | Remembrance of Pacific Pasts | DOI: 10.1515/9780824888015-039

Źródło

[41] **"Rebirth and Destiny of Israel"**

David Ben Gurion, Max Nurock

1954 | The American Catholic Sociological Review | DOI: 10.2307/3708030

Źródło

[42] **"Israel's security and her international position before and after the Sinai Campaign"**

David Ben Gurion

1960 | Medical Entomology and Zoology

Źródło

[43] **"On the Partition of Palestine (1937)"**

DAVID BEN-GURION

2011 | The Origins of Israel, 1882–1948 | DOI: 10.2307/jj.36075899.50

Źródło

[44] **"Israel: A Personal History"**

D. Ben-Gurion

1972

Źródło

[45] **"The Foundations of Belief."**

James Seth, Arthur James Balfour

1895 | The Philosophical Review | DOI: 10.2307/2175570

Źródło

[46] "A Defence of Philosophic Doubt, Being an Essay on the Foundations of Belief"

Arthur James Balfour

2023 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003009450-7

Źródło

[47] "The Foundations of Belief (London: Longmans, Green, & Co., 1895), pp. 33–49, 53–61."

Arthur James Balfour

2024 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003552574-17

Źródło

Artykuły naukowe autora:

[48] "The War for Palestine: Rewriting the History of 1948"

L. Carl Brown, Eugene Rogan, Avi Shlaim

2001 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20050301

Źródło

[49] "Collusion Across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestine."

Mary C. Wilson, Avi Shlaim

1990 | The American Historical Review | DOI: 10.2307/2163087

Źródło

[50] "Failures in National Intelligence Estimates: The Case of the Yom Kippur War"

Avi Shlaim

1976 | World Politics | DOI: 10.2307/2009975

Źródło

[51] "The Debate about 1948"

Avi Shlaim

1995 | International Journal Middle East Studies | DOI: 10.1017/s0020743800062097

Źródło

[52] "The politics of partition: King Abdullah, the Zionists, and Palestine, 1921-1951"

Avi Shlaim

1990

Źródło

[53] **"Prelude to Downfall: the British offer of Union to France, June 1940"**
Avi Shlaim
1974 | Journal of Contemporary History | DOI: 10.1177/002200947400900302
Źródło

[54] **"Israel and the Arab coalition in 1948"**
Avi Shlaim
2007 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9781139167413.008
Źródło

[55] **"The Politics of Partition"**
Avi Shlaim
1998 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198294597.001.0001
Źródło

[56] **"The EEC and the Mediterranean countries"**
Avi Shlaim, George N. Yannopoulos
1976
Źródło

[57] **"The Oslo Accord"**
Avi Shlaim
1994 | Journal of Palestine Studies | DOI: 10.2307/2537958
Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 85cc0aac-36a4-448c-ad1f-85a8ccd9a917